

Boronkai Dóra**Konverzációelemzés és anyanyelvtanítás I.**

A tanulmány a beszélt nyelvi szövegkutatás fő irányainak bemutatása után három olyan szempontot vázol fel, amelyek alkalmasak a párbeszédes szövegek sajátos jellemzőinek leírására. Az első az írott és a beszélt nyelv elhatárolásának problémaköre, a második a tervezettség és a spontaneitás kérdése, a harmadik pedig a monologikus jelleg és a dialogikusság szembeállítása. A tanulmány célja e három oppozíciópár mentén, elsősorban a konverzációelemzés kutatási eredményeire építve a párbeszédes szövegek funkcionális-kognitív szemléletű jellemzése és az eredmények felhasználási lehetőségeinek bemutatása a pedagógiai gyakorlat számára.

Bevezetés

A nyelvészeti kutatások sokáig elsősorban az írott szövegek vizsgálatára irányultak, a nemzetközi beszélt nyelvi vizsgálatok előretörése után azonban az itthoni kutatókban is felmerült az élőnyelvi spontán szövegek vizsgálatának igénye. A meginduló beszélt nyelvi kutatások sokáig elsősorban az olyan, előzőleg gondosan megtervezett, nagyrészt előre megfogalmazott, monologikus szövegeket tanulmányozták, mint a szónoki beszéd vagy a prédikációk, de nem vizsgálták a spontán helyzetben létrejövő, párbeszédes szövegek felépítését. A két beszélt nyelvi szövegtípus között a legfontosabb különbség az, hogy a párbeszédekben nemcsak az adott pillanatban beszélő fél határozza meg a társalgást, hanem a hallgató is társformáló szerepet tölt be visszajelzéseivel, közbeszólásaival, eltérítésével vagy a témához való visszavezetéssel. A párbeszéd egyik legfőbb jellemzője az újrászabályozás állandó jelenléte, ennek vizsgálata azonban a tervezett szövegek elemzésekor elsikkadt. Az utóbbi néhány évtizedben a kutatások egyre nagyobb érdeklődéssel fordultak az élőszóbeli, spontán társalgások, párbeszédek vizsgálatára, s ez részben a funkcionális nyelvészeti előretörésének köszönhető. A párbeszédes szövegek tanulmányozásában különösen a konverzációelemzés (vö. diskurzuselemzés) és a kognitív nyelvészet hozott olyan új eredményeket, amelyek a modern nyelvészeti, anyanyelvi oktatásban felhasználva hozzájárulhatnak a tanulók anyanyelvi tudatosságának fejlesztéséhez.

A beszélt nyelvi szövegek kutatása

A párbeszédes szövegek vizsgálatának igénye először az újgrammatikus iskola nyelvészeti szemléletében jelent meg, amely a nyelvet asszociációkra épülő pszichikai organizmusnak tekintette, és már a 19. század végén az egyéni nyelvhasználat kérdésével foglalkozott. Hermann Paul a nyelvet az egyén lelkében élő entitásként határozta meg, és rámutatott a beszélő azon törekvéseire, hogy az általa megalkotott képzetek a befogadó lelkében is létrejöjjenek. Ebben a felfogásban már a kognitív nyelvészeti szemlélet csírái jelentek meg. A nyelvi jeleket, részben Hermann Paul nyelvelméletére építve, Saussure is pszichikai természetűeknek tartotta, a jelölő és a jelölt közötti kapcsolatot azonban konvencionálisan meghatározottnak tekintette. A nyelv (langue) és a beszéd (parole) merev szétválasztásával a beszédtevékenység vizsgálatát a külső nyelvészet tárgyköréhez sorolta. Ennek kritikája már az egyes strukturális szemléletű irányzatokban, például a Prágai nyelvészeti kör és az amerikai deskriptivisták tevékenységében is megjelent, amelyek hangsúlyozták a beszélt nyelv empirikus vizsgálatának szükségességét is. Noam Chomsky a nyelvi kompetencia mellett megkülönböztette a performancia fogalmát, amely már a konkrét megnyilatkozások egyedi jellemzőivel foglalkozott, fő törekvése azonban nem az egyéni beszédtevékenység vizsgálata, hanem az ideális beszélő nyelvi kompetenciájának leírása volt.

A fenti előzmények után a funkcionális szemlélet előretörésével és a nyelvi tevékenység vizsgálatának egyre nagyobb igényével a nyelvtudományban fokozatosan teret kapott a beszélt nyelvi, szemtől szembeni interakcióban keletkező párbeszéd vizsgálat is. A társalgások elemzése azért lett egyre fontosabb a nyelvhasználat kutatásában, mert egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy ezek a szövegek meghatározó szerepet játszanak az emberek mindennapi kommunikációs gyakorlatában és szocializációjában is. Ilyen típusú szövegeket alkotunk a hétköznapi informális társalgásaink során, az olyan, részben formális helyzetekben, mint az ügyintézés, vagy az olyan intézményesített jellegű formális szituációkban, mint a vizsga alkalmi. A társalgások elemzése mégsem a hagyományos nyelvészet keretein belül indult el, hanem a '60-as és a '70-es években egy szociológiai indíttatású tudományág, az etnometodológia kezdett el foglalkozni a mindennapi társalgások vizsgálatával, diszciplinájából eredően szociológiai és antropológiai érdeklődéssel. Ezek a vizsgálatok olyan különféle szituációkban megjelenő társalgásokat dolgoztak fel, mint a tanítási órák (Flanders 1970; Griffin–Mehan 1981), a betelefonálás rádiós műsorok (Schlegloff 1984), a terápiás beszélgetések (Shapiro 1976; Byrne–Long 1976), a felvételi interjúk (Brenner 1980), a gyermeknyelvi dialógusok (Bruner 1975) vagy a társasjátékokat kísérő beszélgetések (Garvey 1974, 1975; Garvey – Ben Debba 1974). A '80-as évektől kezdődően az etnometodológiából kibontakozó konverzációelemzés hasonló, főként szóbeli társalgási típusokat vizsgált, de az elemzésekben már nyelvészeti szempontokat is érvényesített (Streeck 1983; Heritage 1990; Gülich–Kotschi 1995). A beszélt nyelvi szövegek iránti érdeklődés a '90-es évektől kezdve a szociolingvisztikai kutatásokban is felerősödött (Biber–Finegan 1994), és a tudományos diskurzusban fokozatosan megjelentek a szóbeli megnyilatkozások jellemzőinek leírására, valamint az írott és a beszélt nyelv sajátosságainak és különbségeinek feltárására irányuló törekvések (DeVito 1966, 1967; O'Donnell 1974; Poole–Field 1976; Halliday 1979; Chafe 1982; Chafe–Danielewicz 1987; Biber–Johansson–Leech–Conrad–Finegan 1999). A későbbiekben ezeket követte a beszélt nyelvre vonatkozó használatalapú (Barlow–Kemmer 2000) és a kognitív szemléletű (Langacker 2001) nyelvreírások megjelenése.

A nemzetközi beszélt nyelvi kutatások előretörése után a '80-as évektől kezdve a hazai nyelvészeti kutatásokban is felerősödött az élőnyelvi spontán társalgások, dialógusok vizsgálatának az igénye. A magyar nyelvészeti szövegkutatás új irányai között fokozatosan megjelent a beszélt nyelvi szövegek kutatása, és a kétféle szöveg különbségeiből adódó eltérő vizsgálati módszerek szükségessége is. Az új szempontú szövegtani kutatásokban a diskurzuselemzés – ami ebben az értelmezésben a beszélt nyelvi szövegek elemzését jelenti, vagyis a konverzációelemzéssel egyenértékű fogalom –, elkülönülve a szövegnyelvészettől, önálló tudományá vált, és a középpontjába elsősorban a beszéd jellemzőinek tanulmányozása került (Fehér 2000). A tudományos diskurzusban egyértelműen megfogalmazódott a beszédműfaji kutatások igénye, és a mindennapi, spontán nyelvhasználat stilisztikai, szövegtani vizsgálatának szükségessége is: „A spontán társalgás magyar nyelvű jellemzőiről, a fordulók határainak, egymásra következéseinek tulajdonságairól ma igen kevés adatunk van, e területen további kiterjedt kutatásra van szükség” (Tolcsvai Nagy 2001: 50). A fenti igényeket felismerve az utóbbi néhány évtizedben a nyelvészeti kutatások egyre nagyobb érdeklődéssel fordultak az élőszóbeli, spontán beszélgetések vizsgálatára. A beszélgetések egyik legáltalánosabb vizsgálati módja, a komplex nyelvészeti elemzés a spontán társalgások szóhasználati, mondattani és szövegtani elemzését helyezte előtérbe (Keszler 1983). Megjelent a tanórai kommunikáció (V. Raisz 1995; H. Varga 1996; Albertné Herbszt 1999) tanulmányozása vagy a televíziós és rádiós interjúk (Wacha 1988, 1994; Kőrösi 1998) nyelvészeti szempontú elemzése, és megindultak a pszicholingvisztikai jellegű kutatások (Gósy 1998, 2002, 2005) is. A funkcionális szemléletű irányzatok közül kiemelhető a konverzációelemzés (Iványi 2001; Hámori 2006a, 2006b) és a diskurzuselemzés (Jakusné Harnos 2002; Árvay 2004), valamint a holista kognitív nyelvészet megjelenése, amelyek módszertani és elméleti keretét több hazai tanulmány is alkalmazza. A kognitív szemléletű kutatások különös figyelmet fordítanak az olyan szövegek vizsgálatára, amelyek kommunikációs közege a szóbeli interakció szituációja. Ezek közül kognitív és funkcionális szempontokat érvényesítve több

dolgozat foglalkozik a narratívák (Tátrai 2004, 2006), a történetmondások (Andó 2003, 2006), valamint a párbeszédes szövegek (Boronkai 2007, 2008a) kutatásával.

A párbeszédes szövegek körülhatárolása

Az írott és a beszélt nyelv különbségei

A beszélt nyelvi kutatások megindulásának első lépése az írott és a beszélt nyelv közötti főbb különbségek számbavétele volt. Ezeket a legfontosabb különbségeket olyan szempontok segítségével foglalhatjuk össze, amelyek érvényesülésének mértéke szerint választhatjuk el egymástól az írott és a beszélt nyelvi szövegeket. A kognitív nyelvészet prototípuselméletének (Rosh 1977; Taylor 1991) megfelelően mindkét kategóriának vannak prototipikus képviselői, amelyekre az adott szempont maximális vagy minimális érvényesülése jellemző, és vannak olyan példányai, melyek a két szélső pont között, az átmeneti sáv valamely pontján skaláris elhelyezkedést mutatnak. Az írott és a beszélt nyelv főbb különbségei ezek alapján a következő szempontok segítségével foglalhatók össze:

- dő- és térbeli korlátok áthidalása, maradandóság és mulandóság;
- az információátadás iránya, a visszacsatolás;
- a közvetettség és a közvetlenség kérdése;
- a kontextus szerepe;
- a lexikai tömörség és grammatikai összetettség mértéke (strukturális összetettség, nyelvi kidolgozottság, szófajok előfordulása);
- a hiányosság és a redundancia mértéke;
- a személyes érintettség mértéke és nyelvi jelölése.

A fenti szempontok alapján jól látható, hogy az írott nyelv egyik prototipikus képviselője a tudományos értekezés, a beszélt nyelv pedig a spontán társalgás (Chafe–Danielwicz 1987). A két végpont közötti átmenetben helyezkedik el például az írott szövegek felolvasása, amely beszélt nyelvi megjelenése ellenére nagyrészt az írásbeliség jegyeit hordozza, vagy az internetes társalgás, amely az élőbeszéd jellemzőit rögzíti írott formában.

Az írott és a beszélt nyelv összehasonlítására irányuló kutatások ellenérvek felsorolásával cáfolták meg azt a felfogást, amely a spontán beszédet töredezett, struktúra nélküli, elemek rendezetlen összességéből álló entitásnak tartotta, amelyben nem mutathatók ki jellegzetes vonások (Halliday 1987). Az ellenérvek között olyan szabályosságok szerepeltek, mint a hezitáció, a téves kezdés, a szerkezetszakadás és a nyelvbtlások, amelyek minden beszélt nyelvi szöveg jellegzetes tulajdonságai, az írott nyelvhez képest azonban hibajelenségnek minősülnek (Halliday 1987: 68). A későbbiekben a nemzetközi és a hazai kutatások több olyan beszélt nyelvi jellemzővel is kiegészítették a fentieket, mint az elliptikus szerkesztés, a mondatátszövődés, a közbevetés és a hibajavítások. A beszélt nyelvnek önálló, az írottól különböző, sajátos szabályrendszert tulajdonító felfogása felvetette a beszélt nyelvi grammatikák szerkesztésének szükségességét is (Rigault 1971; Fábricz 1988; Miller–Weinert 1998).

A tervezett és a spontán nyelvhasználat eltérései

Az írott és a beszélt nyelv vizsgálatával szorosan összefügg a szövegek tervezettségének kérdése, ez pedig a szövegtipológiai kutatások egyik központi kategóriájává vált. Ez azt jelenti, hogy a párbeszédes szövegek esetében a tervezett és a spontán szövegek létrehozásában és feldolgozásában egyaránt megfigyelhető egy olyan séma, amely az elménkben lévő tudáskeret és forgatókönyv működésének eredményeként jön létre.

A tudáskeret olyan statikus séma, amely a világ egy adott elemére vonatkozó ismereteinket foglalja magába. Emellett a tudás elrendeződhet dinamikus sémákban is, a mindennapi élet cselekvéssorainak, interakcióinak ismeretére épített forgatókönyv formájában, amely különböző események (pl. vizsga, szertartások, étterem, társalgás), eseménysorok szerveződésének ismeretét tartalmazza (Van Dijk 1982). A párbeszéd szerkezetét meghatározó séma alapvető elemei a következők:

- a partnerek kölcsönös üdvözlése;
- a felvezető téma;
- a társalgás fő témái gyakori témaváltásokkal, visszatérésekkel;
- a társalgás lezárásának előkészítése;
- a társalgás lezárása, elköszönés.

A spontán társalgás annyiban különbözik a félspontán és a tervezett dialógusoktól, hogy ebben a fenti séma elemei nem kötelező jellegűek, és nincsenek explicitté téve a felek kommunikációjában, hanem kimondatlanul is működnek az általuk megértett beszédhelyzetben. Ezzel szemben az olyan félspontán párbeszéd, mint az állásinterjú vagy a kihallgatás, felépítése ennél jóval kötöttebb, a séma egyes elemeitől nem lehet eltérni, illetve az eltérés bizonyos – általában negatív – következményeket von maga után.

A szövegtipológiai kutatások közül Chafe rendszere (1982) az adott szöveg kontextusának jellemzésére épül, így az írott/beszélt oppozíciókat a formális/informális kategóriákkal kombinálva négy diskurzuscsoportot különít el: informális beszélt (pl. családi beszélgetések), formális beszélt (pl. egyetemi előadás), informális írott (pl. személyes levelek), formális írott (pl. tudományos dolgozatok). Osch beszédprodukcióna épülő felosztása (1979) a formális/informális helyett bevezeti a tervezett/tervezetlen fogalompárt. Osch rendszerében a tervezett és a tervezetlen szövegek a következő szempontok alapján különböznek – szintén skaláris jelleggel – egymástól:

- a morfoszintaktikai szerkezetek használata;
- a kontextus szerepe;
- a deiktikus elemek (rámutatások) aránya;
- az alárendelő mondatok aránya;
- a javító mechanizmusok aránya;
- az ismétlő, párhuzamos formák alkalmazása.

A fenti szempontok alapján a spontán szövegek előnyben részesítik a gyermekkor korábbi szakaszaiban elsajátított morfoszintaktikai szerkezeteket, megnyilatkozásaik megértése jobban függ a kontextustól, mint a tervezett szövegeké, nagyobb arányban használnak deiktikus szerkezeteket, hibajavításokat és ismétléseket, de a tervezett szövegekhez képest ritkábban szerepelnek bennük alárendelő mondatok (Andó 2003).

Ezek a szempontok jól kiegészíthetők egy olyan kutatás eredményeivel, amely a tervezett és a spontán párbeszéd szövegek különbségeit vizsgálta szépirodalmi és beszélt nyelvi dialógusok elemzésével (Boronkai 2008b). Az elemzés eredményeképpen kirajzolódott néhány olyan viszonyfogalom, amelyek mentén a tervezett és a spontán szövegek árnyaltabban jellemezhetők:

- a tér- és időszerkezet összetettsége;
- a nyelvi és nem nyelvi cselekvések viszonya;
- a témaváltások jellege és gyakorisága;
- a társalgás forgatókönyvének követése;
- a normától való eltérés mértéke;

- a szomszédsági párok aránya;
- a fordulók szerkezeti jellemzői;
- a közbevetések funkciója;
- a tudatosság szubjektumának kérdése;
- a deixis és koreferencia összefüggései.

E jelenségek érvényesülésének dominanciája alapján az egyes konkrét dialógusok a spontán és a tervezett jelleg két végpontja között skaláris elhelyezkedést mutatnak a következők szerint. Minél árnyaltabb egy beszélgetés tér- és időszerkezete, minél többféle tér- és időbeli síkra történik utalás a felek szövegeiben, annál erősebben érvényesül benne a törekvés egy előzetes terv követésére. Egy adott társalgásra minél inkább jellemző a nem nyelvi cselekvések párhuzamos megjelenése és nyelvi kifejtetlensége, annál erősebb az adott szöveg spontán jellege. Amennyiben egy szövegre jellemző a témaváltások gyakorisága és az egymáshoz kevésbé kapcsolódó témák felvetése, valószínűsíthető, hogy spontán módon létrejövő társalgásról van szó. A spontán szövegekben gyakran elmaradnak vagy csak nagyon kis mértékben jelennek meg a társalgás alapvető sémái (pl. felvezetés), így annál inkább tervezett egy szöveg, minél jobban megfigyelhető benne a sémák folyamatos jelenléte, a társalgás forgatókönyvének követése. A normától való eltérés mértéke általában a spontaneitás fokával egyenes arányban változik. Minél jellemzőbb egy beszélgetésre a rövid kérdések és válaszok, a betét- és mellékszekvenciák, valamint a válasz nélkül maradó nyitott dialógusok jelenléte, annál erősebb a szöveg spontán jellege. Minél inkább összefügg a közbevetések szerepe a kommunikációs folyamat udvariassági és együttműködési stratégiáival, annál erősebb az adott dialógus tervezettségének mértéke. A (mutató) névmási deixis, azaz a mutató névmásokkal történő rámutatás és az anaforikus koreferencia gyakorisága a spontaneitással függ össze. Az anaforikus koreferencia ez esetben a szövegvilág egy korábbi elemére történő vonatkozásként értelmezhető. A deixissel és a koreferenciával ellentétben a tudatosság szubjektumának, vagyis a közölt információ propozicionális tartalmáért felelős személynek az állandó áthelyeződése a tervezettség fokával mutat egyenes arányosságot. Emellett a spontán nyelvhasználatról az is elmondható, hogy azonos fizikai világban, meghatározott kontextusban, közvetlen interakcióban és rögtönzött módon jön létre, mindemellett befolyásolja a résztvevők rövid távú memóriájának kapacitása, nonverbális elemek kísérik, és meghatározhatók bizonyos akusztikai tulajdonságai is (Miller–Weinert 1998: 22–3).

A monológ és dialógus

Az írott/beszélt, tervezett/spontán oppozíciópárok mellett a párbeszédes szövegeket meg lehet határozni a monologikus szövegek viszonylatában is. Különbségeiket az alábbiakban foglalhatjuk össze.

- A monologikus szövegek beszélője változatlan, ezzel szemben a dialógusra az állandó beszélőváltás jellemző.
- A monológ általában feltárja az előzményeket, így a dialógusnál, amelyre az elliptikus szerkesztés jellemző, jóval részletezőbb.
- A monológ esetében (kivéve a spontán monológot) hosszas tervezés után történik a szöveg megalkotása, amely így kevésbé függ a pillanatnyi szituációtól, a dialógus viszont a megértett beszédhelyzethez igazodik, ezért szituatív jellegű.
- A monológ elsősorban a szövegalkotó intenciójának megfelelően felépített, míg a dialógus a beszédpartner válaszához igazodó, ezért erősebben kontextuális jellegű. (Itt kell megjegyezni, hogy bizonyos mértékig a monológ is dialogikus jellegű, hiszen a monológot alkotó megnyilatkozó is befogadásra szánja szövegét.)
- A monologikus szövegeknek kevesebb lehetőségük van a nonverbális és szupraszegmentális eszközök használatára, a dialógusban ellenben megfigyelhető ezek dominanciája.

A párbeszédes szövegek jellemzői: a párbeszédek típusai

A párbeszédes szövegek lehetséges típusainak számbavételkor két fontos jellemzőt kell szem előtt tartani. Az egyik ilyen alapvető szempont, hogy az adott szöveg milyen kommunikációs színtéren jön létre. Ez alapján a megvalósulás két végletét figyelembe véve beszélhetünk a társalgási nyelvhez tartozó hétköznapi párbeszédekről, amelyek mindennapi szituációban, kötetlen módon jönnek létre, és megkülönböztethetünk az irodalmi nyelvhez sorolható dialógusokat, amelyek valamely szépirodalmi alkotás, regény, illetve elbeszélés részeként szerepelnek, vagy egy egész drámai művet építenek fel. Emellett a másik fontos szempont, hogy a létrejövő szövegek teljesen spontán szövegalkotási folyamat eredményeként keletkeznek, vagy szerepet kap bennük a tervezettség tényezője is. Itt kell megjegyezni, hogy ha figyelembe vesszük a szóbeli szövegalkotás során működő beszédtervezési és kivitelezési folyamatokat, akkor valójában egyetlen szöveget sem tekinthetünk igazán spontánnak. A tervezettség pedig itt nem a pszicholingvisztikai értelemben használatos makro- és mikrotervezést jelenti, hanem az adott szituációhoz kapcsolódó séma vagy forgatókönyv egyes pontjaihoz való alkalmazkodást.

A fenti két szempont alapján prototipikus társalgásnak a hétköznapi, spontán párbeszéd, prototipikus irodalmi párbeszédnek pedig a tervezett szépirodalmi dialógus tekinthető, mert rájuk jellemzőek legnagyobb mértékben az adott szövegfajta tulajdonságai. A két prototipikus változat főbb jellemzőit a következőkben foglalhatjuk össze:

Hétköznapi, spontán párbeszédek:

- Leggyakoribb kommunikációs színterük valamilyen más cselekvés (pl. munka, közlekedés, vásárlás, étkezés, televíziónézés) párhuzamos végzése.
- Jellemzőjük a közvetlen interakció.
- Fő közegük a szóbeliség.
- Jellemző rájuk a résztvevői szerepek váltakozása.
- Jellemző rájuk a spontaneitás; nincs rögzített, explicit módon meghatározott szerkezetük és előre meghatározott témájuk sem.
- Általában igazodnak egy alapvető elemekből álló sémához vagy annak egyes részeihez (pl. a partner üdvözlése, elköszönés).

Tervezett dialógusok:

- Kommunikációs színterük kötött, konkrétan meghatározható (pl. színházi előadás).
- Közvetlen interakció csak a beágyazott résztvevők (a mű szereplői) között van, a valódi megnyilatkozó (író) és befogadó (olvasó, néző) között ez a kapcsolat közvetett.
- Fő közegük elsősorban az írásbeliség.
- A résztvevői szerepek váltakozása csak a beágyazott résztvevőkre jellemző.
- Szerkezetük a spontaneitás látszatának ellenére tudatosan felépített, témájuk előre meghatározott, speciális jellemzőjük, hogy a tervezettséget a spontán beszélgetésekre jellemző eszközökkel palástolják.
- Konkrét sémára épülnek, amely a tervezés folyamatában alakul ki.

A fenti típusokkal kapcsolatban feltétlenül szükséges megjegyezni, hogy prototipikus jellegükből adódóan közöttük a témától, a felek viszonyától, a tervezettség mértékétől és más egyéb tényezőktől függően számos átmeneti szöveg jöhet létre. Ezek kommunikációs színtere általában szintén a hétköznapi élet egy-egy informális, félig formális vagy formális szituációja, amelyben a résztvevők szövegalkotása a tervezés folyamán különböző mértékben igazodik a szituációhoz kapcsolódó elvárásokhoz, s ennek függvényében helyezhetők el a két prototipikusnak mondható változat közötti képzeletbeli egyenesen. Az ilyen félszpon

párbeszéd kommunikációs színtere igen változatos, szerkezetükben jelen vannak bizonyos kötött elemek, fordulatok, témájuk részben előre meghatározott. A kommunikáló felek meghatározott kommunikációs céllal kezdeményezik a beszélgetést, viszonyuk gyakran hierarchikus, a beszélgetés irányítása a fölérendelt fél kezében van. A beszélgetés sémája gyakran explicit módon is megjelenik, ennek kötelező elemeit meg kell tartani, az ezektől való eltérés egyes esetekben következményekkel is járhat. Ilyen szöveg például az ügyintézés, az útbaigazítás kérése, a telefonbeszélgetés, az állásinterjú, tévé- vagy rádióinterjú, a terápiás beszélgetés, a bírósági/rendőrségi kihallgatás vagy a vizsga.

Irodalom

- Albertné Herbszt Mária 1999. A tanítási óra mint a társalgás speciális típusa. In: *Nyelvi és kommunikációs kultúra az iskolában*. MNyTK. 212. 195–202.
- Andó Éva 2003. A történetmondás kommunikatív jellemzői. Doktori disszertáció. Kézirat. ELTE BTK. Budapest.
- Andó Éva 2006. A beszélt nyelvi történetmondások elemzésének kognitív és funkcionális szempontjai. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) *Szöveg és típus. Szövegtypológiai tanulmányok*. Tinta Kiadó. Budapest. 113–56.
- Árvay Anett 2004. *Diskurzuselemzés és üzleti lehetőségek*. MIBE-konferencia, Budapest. 2004. május 19.
- Barlow, M. – Kemmer, S. 2000. Introduction: A usage-based conception of language. In: M. Barlow – S. Kemmer (eds.) *Usage-based models of language*. CSLI Publications. Stanford. 272–83.
- Biber, D. – Finegan, E. (eds.) 1994. *Sociolinguistic perspectives on register*. Oxford University Press. Oxford. <https://doi.org/10.1093/oso/9780195083644.001.0001>
- Biber, D. – Johansson, S. – Leech, G. N. – Conrad, S. – Finegan, E. 1999. *The Longman grammar of spoken and written English*. Longman. London.
- Boronkai Dóra 2007. A redundancia mint a dialógus pragmatikai alakzata. *Alkalmazott Nyelvtudomány* 7: 57–74.
- Boronkai Dóra 2008a. A drámai dialógus kognitív leírásának lehetőségeiről. *Magyar Nyelv* 104. (Megjelenés alatt.)
- Boronkai Dóra 2008b. *A dialógus szövegtani jellemzői drámai művek és beszélt nyelvi társalgások alapján*. Doktori disszertáció. Kézirat. ELTE BTK. Budapest.
- Brenner, M. 1980. Patterns of social behavior in the research interview. In: M. Brenner (ed.) *Social method and social life*. Academic Press. London. https://doi.org/10.1007/978-1-4684-3623-5_12
- Bruner, J. 1975. The ontogenesis of speech acts. *Journal of Child Language* 2: 1–19. <https://doi.org/10.1017/S0305000900000866>
- Byrne, P. S. – Long, B. E. L. 1976. *Doctors talking to patients*. HMSO. London.
- Chafe, W. 1982. Integration and Involvement in Speaking, Writing, and Oral Literature. In: D. Tannen (ed.) *Spoken and Written Language: Exploring Orality and Literacy*. Ablex Publishing. Norwood–New Jersey. 35–53.
- Chafe, W. – Danielewicz, J. 1987. Properties of spoken and written discourse. In: R. Horowitz – S. J. Samuels (eds.) *Comprehending oral and written language*. Academic Press. San Diego. 83–113. https://doi.org/10.1163/9789004653436_007
- DeVito, J. A. 1966. Psychogrammatical factors in oral and written discourse by skilled communicators. *Speech Monographs* 33: 73–6. <https://doi.org/10.1080/03637756609375483>
- DeVito, J. A. 1967. Levels of abstraction in spoken and written language. *Journal of Communication* 17: 354–61. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.1967.tb01193.x>
- Fehér Erzsébet 2000. A szövegkutatás megalapozása a magyar nyelvészetben. *Nyelvtudományi Értekezések* 147. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Flanders, N. A. 1970. *Analyzing teaching behavior*. Reading Mass. Addison–Wesley.

- Garvey, C. 1974. Some properties of social play. *Merill-Palmer Quarterly of Behavior and Development*. 20: 163–80.
- Garvey, C. 1975. Request and responses in children's speech. *Journal of Child Language* 2: 41–63. <https://doi.org/10.1017/S030500090000088X>
- Garvey, C. – Ben Debba, M. 1974. Effect of age, sex and partner on children's dyadic speech. *Child Development* 45: 1159–61. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.1974.tb00724.x>
- Gósy Mária 1998. A beszédtervezés és a beszéd kivitelezés paradoxona. *Magyar Nyelvőr* 122: 3–15.
- Gósy Mária 2002. A megakadásjelenségek eredete a beszédprodukció tervezési folyamatában. *Magyar Nyelvőr* 126: 115–29.
- Gósy Mária 2005. Beszédeszlelés: folyamatok, stratégiák, modellek. *Modern Nyelvoktatás* 11: 3–13.
- Griffin, P. – Mehan, H. 1981. Sense and ritual in classroom discourse. In: F. Coulmas (ed.) *Conversational routine*. Mouton. Hague. 187–213. <https://doi.org/10.1515/9783110809145.187>
- Gulich, E. – Kotschi, Th. 1995. Discourse Production in Oral Communication. A Study Based on French. In: U. M. Quasthoff (ed.) *Aspects of Oral Communication*. Walter de Gruyter. Berlin–New York. 30–66. <https://doi.org/10.1515/9783110879032.30>
- Halliday, M. A. K. 1979. Differences between spoken and written language. In: *Communication through reading. Proceeding of the fourth Australian Reading Conference Adelaide, SA*. 37–52.
- Halliday, M. A. K. 1987. Spoken and Written Modes of Meaning. In: R. Horowitz – S. J. Samuels (eds.) *Comprehending Oral and Written Language*. Academic Press. New York. 55–82. https://doi.org/10.1163/9789004653436_006
- Hámori Ágnes 2006a. Dominancia és barátságosság a Kulcsár-kihallgatáson. *Magyar Nyelvőr* 130: 129–65.
- Hámori Ágnes 2006b. A társalgási műfajokról. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) *Szöveg és típus. Szövegtipológiai tanulmányok*. Tinta Kiadó. Budapest. 157–81.
- Heritage, J. 1990. Híradó interjúk elemzése: a hallgatóság számára előállított beszéd aspektusai. In: Síklaki (szerk.) *A szóbeli befolyásolás alapjai. II.* Tankönyvkiadó. Budapest. 144–64.
- Iványi Zsuzsanna 2001. A nyelvészeti konverzációelemzés. *Magyar Nyelvőr* 125: 74–93.
- Jakusné Harnos Éva 2002. A nyomtatott sajtó hírei a diskurzuselemzés szemszögéből. A diskurzuselemzés alkalmazása a nyomtatott sajtó kutatásában. *Magyar Nyelvőr* 126: 142–56.
- Keszler Borbála 1983. Kötetlen beszélgetések mondat- és szövegtani vizsgálata. In: Rácz–Szathmári (szerk.) *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 164–202.
- Langacker, R. W. 2001. Discourse in cognitive grammar. *Cognitive Linguistics* 12: 143–88. <https://doi.org/10.1515/cogl.12.2.143>
- Miller, J. – Weinert, R. 1998. *Spontaneous Spoken Language. Syntax and Discourse*. Clarendon Press. Oxford. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198236566.001.0001>
- O'Donnell, R. C. 1974. Syntactic differences between speech and writing. *American Speech* 49: 102–11. <https://doi.org/10.2307/3087922>
- Poole, M. – Field, T. W. 1976. A comparison of oral and written code elaboration. *Language and Speech* 19: 305–11. <https://doi.org/10.1177/002383097601900401>
- Rigault, A. (szerk.) 1971. *Grammaire française parlée*. Hachette. Paris.
- Rosh, E. 1977. Human Categorization. In: N. Warren (ed.) *Studies in Cross-Cultural Psychology*. Vol. I. Academic Press. London. 1–49.
- Shapiro, D. A. 1976. Conversational structure and accurate empathy: an exploratory study. *British Journal of Social and Clinical Psychology* 15: 213–5. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8260.1976.tb00027.x>
- Streeck, J. 1983. Konversationsanalyse. Ein Reparaturversuch. *Zeitschrift für Sprachwissenschaft* 2/1: 72–104. <https://doi.org/10.1515/ZFSW.1983.2.1.72>
- Tátrai Szilárd 2004. A kontextus fogalmáról. *Magyar Nyelvőr* 128: 479–94.

- Tátrai Szilárd 2006. A narratív diskurzusokról – pragmatikai nézőpontból. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) *Szöveg és típus. Szövegtipológiai tanulmányok*. Tinta Kiadó. Budapest. 211–32.
- Taylor, J. R. 1991. *Linguistic Categorization*. Clarendon Press. Oxford.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Van Dijk, T. A. 1982. Episodes as units of discourse analysis. In: D. Tannen (ed.) *Analyzing Discourse: Text and Talk*. Georgetown University Press, Washington D. C. 177–95.
- Wacha Imre 1988. Élőnyelvi (spontán) szövegek megnyilatkozásainak szintaktikai vizsgálati szempontjaihoz (A gazdagréti kábeltelevízió élőnyelvi felvételei alapján). In: Kontra Miklós (szerk.) *Beszélt nyelvi tanulmányok*. MTA Nyelvtudományi Intézete. Budapest. 102–59.
- Wacha Imre 1994. *A korszerű retorika alapjai I–II*. Szemimpex Kiadó. Budapest.

Boronkai, Dóra

Conversation analysis and first-language teaching

After introducing the main trends in the research on spoken discourse, the study considers three aspects concerning the description of dialogues. The first dichotomy is spoken versus written discourse; the second one concerns the question of intention and spontaneity; the third one is contrasting monologic and dialogic discourse. The goal of the study is to describe dialogues from a functional-cognitive perspective – based on the three oppositions and on the results of conversation analysis. Moreover, it also aims to explore how the results can be used for pedagogical purposes.

A tanulmány II. része a folyóirat következő számában olvasható.

Kulcsszók: nyelvtudomány, konverzációelemzés, beszélt nyelvi szövegek, monológ, dialógus

Keywords: linguistics, conversation analysis, spoken language texts, monologue, dialogue

Az írás szerzőjéről

Boronkai Dóra

Pécsi Tudományegyetem, Szekszárd, Magyarország

doriboronkai[kukac]gmail.com

<https://orcid.org/0009-0007-6159-1595>